

Een koninklijke bron voor Mercator

Wouter Bracke en Sara Lammens

Op 25 april 2012 opende in de Koninklijke Bibliotheek van België een originele tentoonstelling met als titel *Een koninklijke bron voor Mercator*. Aanleiding voor deze tentoonstelling is de herdenking van de 500ste verjaardag van de geboorte van de grootste cartograaf uit onze streken, Gerard Mercator (1512–1594).

Een van de belangrijkste bijdragen van Mercator tot de moderne cartografie is ongetwijfeld zijn 'Atlas'. Bij het opmaken ervan raadpleegde hij verschillende cartografische bronnen.

Het gebruiken van al bestaande kaarten of van niet-cartografische bronnen bij het opmaken van een nieuwe kaart was en is een zeer gangbare manier van werken. Een cartograaf kan zich baseren op zijn eigen observatie en persoonlijke opmetingen of kan bestaande kaarten compileren. In de meeste gevallen combineert hij beide praktijken en berust zijn werk grotendeels op dat van voorgangers en tijdgenoten. Zo ook in het geval van Mercator. Een van de documenten waarvan Mercator gebruik maakte, is de prachtige handgetekende atlas die zijn tijdgenoot en collega-cartograaf Christiaan Sgrooten (ca. 1525-1603) rond 1573 vervaardigde.

De tentoonstelling *Een koninklijke bron voor Mercator* vestigt de aandacht op het verband tussen het werk van Gerard Mercator en dat van Christiaan Sgrooten. De 'koninklijke' Atlas van Sgrooten en de beroemde, gegraveerde Atlas van Mercator zijn echte monumenten van de cartografie in onze gewesten. Beide topstukken uit de collecties van de Koninklijke Bibliotheek worden nauwkeurig met elkaar vergeleken. De bezoeker komt te weten welke elementen Mercator heeft overgenomen van Sgrooten, hoe de cartograaf te werk is gegaan en of de invloed vandaag nog zichtbaar is. Kaart per kaart wordt getoond waar Mercator Sgrooten heeft gevolgd in zijn kartering van de Nederlanden en van Duitsland, maar we leggen ook uit dat het niet om eenrichtingsverkeer ging en dat ook Sgrooten inspiratie vond in het werk van Mercator.

36





Daarenboven gebruikten zowel Mercator als Sgrooten geregeld materiaal van andere cartografen. Voor de Nederlanden bijvoorbeeld gebruikten ze beiden de fraaie en cartografisch zeer correcte gewestkaarten van Jacob van Deventer (ca. 1500-1575). Hierdoor ontstaat een grote gelijkenis tussen de kaarten van beiden, zonder dat er een directe invloed van de een op de ander is geweest.

Het zijn vaak kleine, maar veelzeggende details die 'verraden' welke bronnen een cartograaf heeft gebruikt. De kaart, resultaat van de inbreng van verschillende bronnen en van een reeks persoonlijke keuzes, wordt aldus een origineel document. Het gebruik van Sgrootens atlas, voor Mercator een 'koninklijke bron', past volledig in dit proces van cartografische creatie.

Cartografie en compilatie

Compilatie is een gekende techniek in de cartografie: kaarten of kaartdelen worden samengevoegd en gekopieerd (al dan niet op dezelfde schaal) of worden gebruikt om een basiskaart te updaten of te verrijken met allerlei details (wegen, landschapselementen, toponymie...). De nieuwe kaart is bij compilatie altijd het resultaat van een aantal persoonlijke keuzes van de auteur. Zelfs wanneer de auteur een perfecte kopie beoogt, dan nog zullen er altijd kleine varianten zijn.

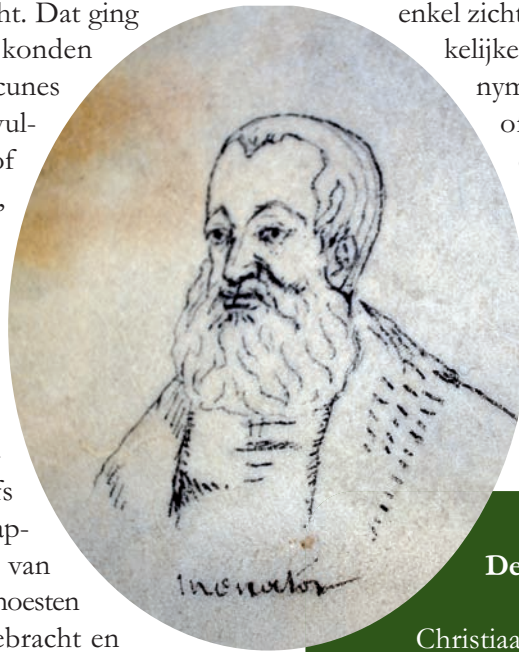
De compilatietechniek was alom verspreid en zeer geliefd bij cartografen van het ancien régime. Ze werd vooral gebruikt bij de kartering van grote gebieden.

Die konden moeilijk op eigen houtje worden opgemeten en vereisten al gauw een hele groep medewerkers. Een totaal nieuwe opmeting op het terrein was ook tijdrovend. Vandaar dat men vaak bestaande kaarten als basis nam, waarop dan verbeteringen werden aangebracht. Dat ging een stuk sneller. Bestaande kaarten konden ook worden gebruikt om bepaalde lacunes in de persoonlijke opmeting aan te vullen, wanneer men bepaalde gebieden of streken niet zelf had kunnen opmeten, omdat er een oorlog woedde of omdat men geen vrijgeleide door het gebied had kunnen bemachtigen of nog omdat het gebied te onherbergzaam was. Ook niet-cartografische bronnen, zoals reisverslagen, reisroutes en literaire beschrijvingen konden hierbij worden gebruikt. Zelfs indien men over voldoende manschappen beschikte en een heus netwerk van medewerkers kon uitbouwen, dan nog moesten de deelopmetingen worden samengebracht en gekopieerd. Ook dit kopieerwerk was een vorm van compilatie.

De meeste topografische kaarten uit het *ancien régime* zijn dus het resultaat van compilatie. Omdat de cartograaf lang niet altijd zijn bronnen vermeldt, is het de taak van de historicus op zoek te gaan naar het gebruikte bronnenmateriaal. De bronnen bepalen immers deels de waarde van de kaart als historisch document en de kennis ervan geeft inzicht in de kaartenproductie als sociaal en economisch gebeuren. Bronnenonderzoek vormt dan ook terecht een van de belangrijkste activiteiten van de historici van de cartografie. Wanneer ze een kaart bestuderen, gaan ze die in de eerste plaats vergelijken met andere kaarten. Daarbij gaan ze op zoek naar heel specifieke informatie. Belangrijk hier zijn de varianten in de cartografische informatie die eigen zijn aan een kaart, een cartograaf of een uitgever. Informatie die je dus niet bij een ander vindt, of althans niet in

die vorm. Soms gaat het om opvallende karakteristieken zoals het waterwegennet in een bepaald gebied, de kustlijn of de vorm van een land of eiland. Maar heel vaak ligt het specifieke van een kaart verborgen in een of ander detail, enkel zichtbaar voor het geoefend oog: een opmerkelijke bocht in een rivier, een fout in de toponymie, een verkeerde situering van een dorp of gehucht, de vermelding van een burcht, een ruïne, een historisch feit enzovoort.

In de tentoonstelling worden de compilatietechniek en het bronnenonderzoek geïllustreerd aan de hand van de kaart van Brabant door Mercator. □



De *Atlas Bruxellensis* gerestaureerd

Christiaan Sgrooten werd in 1557 benoemd tot cartograaf van Filips II, koning van Spanje en van de Nederlanden. Een tiental jaar later kreeg hij van de koning de opdracht het Heilig Roomse Rijk in kaart te brengen en begon hij te werken aan zijn atlas. De Hertog van Alva nam deze atlas in 1573 mee naar Spanje. Wat er daarna met het werk gebeurde, is niet bekend. We weten wel dat Sgrooten na 1573 aan een nieuwe atlas voor de Spaanse koning werkte. Die tweede atlas bevindt zich vandaag in de Biblioteca nacional in Madrid en kreeg de naam '*Atlas Madritensis*'. Pas in de 19de eeuw dook de eerste atlas van Sgrooten weer op: Louis-Prospér Gachard (1800-1885), de eerste Algemeen Rijksarchivaris, kocht hem tijdens een studiereis in Spanje. In 1859 kwam het werk terecht in de collecties van de Koninklijke Bibliotheek van België. Om hem te kunnen onderscheiden van de in Madrid bewaarde atlas kreeg deze atlas de naam '*Atlas Bruxellensis*'.

In 2007-2008 werd de *Atlas Bruxellensis* dankzij de steun van het fonds InBev-Baillet Latour gerestaureerd. Alle kaarten uit de atlas waren in de 19de eeuw gedoubleerd op zuur papier. Door de doublering waren de kaarten stug geworden en waren er scheuren ontstaan kort bij de kneep. Op sommige plaatsen waren de kleuren aangetast. Ook werd er op enkele kaarten inktvraat vastgesteld.

Om de inktvraat te vertragen én om de zuurtegraad van het dubbelingspapier te neutraliseren, werd tijdens het restauratieproces de buitenkant van de kaarten, na het droogreinen, ontzuurd. Het kaartenboek werd uiteengehaald en de kaarten werden in aparte zuurvrije portfoliomappen opgeborgen. De lederen boekband wordt als document afzonderlijk bewaard.

